

כוונה בתפילה

הרב אברהם וסרמן

מלבד הפן הרגשי-נפשי של השתפכות הנפש בתפילה מביע הביטוי 'כוונה בתפילה' גם דרישה הלכתית מחייבת. באותה כוונה, מהותה וגדרה, דנו ראשונים ואחרונים רבים. מאמר זה מתמקד בעיון הלכתי-הגותי בדברי הגמרא והרמב"ם, הגר"ח מוולוז'ין והגר"ח מבריסק.

סתירה בגמרא, תירוץ התוס' ודעת הרמב"ם

אמר ר' יוחנן: אני ראיתי את ר' ינאי רצלי והדר צלי. אמר ליה ר' ירמיה לרבי זירא: ודלמא מעיקרא לא כוין דעתיה ולבסוף כוין דעתיה? אמר ליה: חזי מאן גברא רבא דקמסהיד עליה.

ברכות ל ע"ב

פשט הגמ' הוא - שמי שלא מכוון בתפילת שמונה עשרה צריך לשוב ולהתפלל. עוד מובא בגמ':

ר' חייא בר אבא צלי והדר צלי. א"ל ר' זירא: מאי מעמא עביד מר הכי? אילימא משום דלא כוין מר דעתיה, והאמר ר' אלעזר: לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לבוין את לבו - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל.

ברכות שם

גם מימרא זו שוללת אפשרות של תפילה שאין עמה כוונה, ומגדילה לעשות בכך שאינה מאפשרת לנסות ולהתפלל בלא הערכה מוקדמת על אפשרות הכוונה.

לעומת זאת מצאנו:

המתפלל צריך שיכוון את ליבו בכולו, ואם אינו יכול לבוין בכולו - יכוון את ליבו באחת. אמר ר' חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי - באבות.

שם לז ע"ב

מכאן עולה שדי בכוונה בכרכה ראשונה בלבד, ולא כפי שמוכּן מפשט הגמ' הנ"ל.

התוספות¹ שאלו שאלה זו, ותרצו - שגם הגמ' דלעיל מדברת על ברכה ראשונה בלבד. הרמב"ם כותב:

כוונת הלב כיצד? כל תפילה שאינה בכוונה אינה תפילה. ואם התפלל בלא כוונה - תזוז ומתפלל בכוונה. מצא דעתו משובשת וליבו טרוד - אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו... כיצד היא הכוונה? שיפנה ליבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה.

הלכות תפילה פ"ד הל' פ"ז-טז

אך במקום אחר כותב הרמב"ם:

מי שהתפלל ולא כיוון את ליבו - יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיוון את ליבו בברכה ראשונה - שוב אינו צריך.

שם פ"א ה"א

הלחם משנה² העיר על דברי הרמב"ם, מדוע לא הזכיר שהכוונה מעכבת רק בברכה ראשונה?

ולכאורה היה אפשר לתרץ - שסמך על מה שיכתוב לקמן, וכעין תירוץ התוס' הנ"ל בדברי הגמ'. אך הדבר דחוק קצת, כיוון שהיה לו לפרש ולא לסתום באומרו - "כל תפילה שהיא בלא כוונה אינה תפילה", ונקט לשון דיעבד, שגם בדיעבד פסולה. וכעין שכתבו אחרונים, דהגמ' אינה חייבת לפרש דבריה, אבל הפוסק חייב בזה.

הסברו של ר' חיים מבריסק והקושיות עליו

ר' חיים מבריסק³ מתרץ את קושיית הלח"מ, באומרו ששתי כוונות הן:

1. כוונה של פירוש המילים, ובזו די בכרכה ראשונה בדיעבד. והסיבה לדבר - כוונה זו אינה גוף התפילה כי אם דין נוסף עליה. ועוד, שהיא רק מתקנת חכמים, והם לא חייבו כל כך, ולכן בדיעבד די בקיומה כחלק מהתפילה.

2. כוונה אחרת היא זאת שמהוה את גוף התפילה, ומתחלקת לשניים:

א. כוונה לצאת ידי חובת המצווה, שקיימת בכל מצווה, וצריך לכוון אותה כל זמן קיום המצווה. ב. כוונה שעומד בתפילה לפני ה', שהיא גוף מעשה התפילה ולא דין נוסף. חיובה של כוונה זו - מדאורייתא, ולכן היא מעכבת כל משך התפילה, ובזה אין די בכרכה ראשונה אפילו בדיעבד.

לדבריו, הרמב"ם כפ"ד מדבר על הכוונה מהסוג השני, ולכן אינו מסייג את דבריו לברכה ראשונה בלבד.

חילוק זה מעורר כמה קשיים:

1. לפי ר' חיים ייתכן מצב שבו המתפלל אומר את המילים אך אינו מכוון לפירושן, בו בזמן שהוא כן מכוון לעמוד בתפילה, כלומר - אין מחשבתו עסוקה בדברים אחרים. ואם כן יש לשאול - מדוע אינו מכוון גם את פירוש המילים? מדברי ר' חיים עולה שמדובר

¹ שם ד"ה יכון ליבו

² שם פ"ד הל' טו

³ הל' תפילה פ"ד ה"א

במי שאינו יודע את פירושן, וזה דוחק גדול להעמיד את הרמב"ם במקרה רחוק כזה. ועוד, בדברי הרמב"ם לא מצאנו מה דינו של מי שאינו יודע לשון הקודש, לכן קשה להחליט אם ידיעת השפה מעכבת או לא. מ"מ ודאי לא מצאנו חילוק בין ברכה ראשונה לאחרות⁴.

2. ר' חיים מגדיר 'כוונה' - בתור 'פירוש', ולא מצאנו ברמב"ם שימוש כזה למילה 'כוונה'⁵, אלא לעולם מדובר על 'כוונת הלב', וכך גם משתמש הרמב"ם בשני מקומות אלה בנוסח - 'כוונת הלב', 'כיוון ליבו', וכך הוא גם הסברו - "כיצד היא הכוונה..." (המצוטט לעיל). ועוד, קשה לחלק בין שני המקומות, מאחר שבשניהם מופיעה אותה מילה.

3. הערת החזו"א⁶ - שלדברי ר' חיים אין לך מי שיתפלל ויצא ידי חובת תפילה, שכן "עיון תפילה אין אדם ניצול ממנו בכל יום"⁷.

4. גם הגדרתו של ר' חיים, שכוונה לצאת ידי חובת המצווה צריכה ללוות את כל משך מעשה המצווה - אין לה על מה שתסמוך. בפשוטו, יש צורך בכוונה זו כשנגשים לקיים את המצווה, בתחילת המעשה, אך לא לכל אורכו. ראה חיי אדם שכתב: "אם קורא ק"ש כדרך שאנו קורין בסדר התפילה, וכן שאכל מצה או תקע או נטל לולב - אע"פ שלא כיוון לצאת יצא. שהרי משום זה עושה לצאת אע"פ שאינו מכוון"⁸. הרי שאין צורך בכוונה מתמדת בכל רגע בתפילה, ודי בכך שניגש להתפלל בכוונה למצווה.

5. במצוות דרבנן יש מחלוקת בין הפוסקים האם הן צריכות כוונה או לא⁹. ר' חיים עצמו הגדיר, שעניין פירוש המילים, שהוא דרבנן - אינו צריך יותר מברכה ראשונה. ומכיוון שלפי הרמב"ם התפילה מדאורייתא היא חופשית וללא שיעור - הרי שלאחר ברכה ראשונה או לכל הפחות בקשה ראשונה (כיוון שעיקר התפילה היא הבקשה), כבר אין חובה דאורייתא להתפלל. וא"כ, לא ייתכן שהרמב"ם ידרוש כוונה לכל אורך התפילה.

שולחן ערוך, הסבר הרב סולובייצ'יק

בשו"ע נפסק:

המתפלל צריך שיכוון בכל הברכות, ואם אינו יכול לכוון בכלם - לפחות יכוון באבות. אם לא כיוון באבות - אע"פ שכיוון בכל השאר - יחזור ויתפלל.

א"ר ס' קא סע' א

כאן מפורש כפי הבנת התוס' הנ"ל, שהעמידו את הגמ' באוקימתא - על ברכה ראשונה בלבד, כדי שלא תסתור את הגמ' האחרת. וכן בחיבורו "בית יוסף" לא מצאנו שהביא מישהו החולק על הבנת התוס', ואילו היה סבור שזו דעת הרמב"ם - ודאי היה טורח ומביאה.

⁴ מדברי הרמב"ם בפ"א משמע קצת שאין ידיעת השפה מעכבת, שלדעתו תקנו תפילה קבועה מפני העליגים שאינם יודעים היטב לשון הקודש. אך לא ברור אם לא ידעו רק לנסח דבריהם, או גם לא הבינו את מה שחיברו אנשי כנסת הגדולה.

⁵ אמנם בשו"ע ס"י צח יש שימוש כזה.

⁶ בגיליונו על ר' חיים שם

⁷ בבא בתרא קסד ע"ב

⁸ חיי אדם כלל סח

⁹ ראה משנ"ב סוף סי' ס

יתירה מזו, בכס"מ לא ציין אפילו סתירה בתוך דברי הרמב"ם, וכנראה שסבר שפשוט לתרצה כתוס', ולכן לא ראה אותה כסתירה. וכך פירש החזו"א¹⁰, שהרמב"ם כתב בפרק ד את גוף עניין הכוונה, ובפרק י פירש את שיעורה.

בספרו 'איש האמונה' מנסה הרב סולובייצ'יק ליישב דברי סבו עם ההלכה:

ההלכה התחשבה בחולשה האנושית ואי-היכולת לשקוע בתודעת ברית במשך זמן רב, ומתוך אהדה למתפלל שאינו יכול להתמיד בכוונה מתמדת היא יישמה את הכוונה בברכה ראשונה על כל התפילה.

איש האמונה עמ' 35-34 הערה 26

הסבר זה אינו עומד במבחן דבריו של ר' חיים אשר הגדיר את הכוונה כגוף מעשה התפילה:

ואם אין ליבו פנוי, ואינו רואה את עצמו שעומד לפני ה' ומתפלל - אין זה מעשה תפילה, והרי הוא בכלל מתעסק דאין בו דין מעשה. וע"כ מעכבת כוונה זו בכל התפילה, בדמקום שהיה מתעסק דינו כלא התפלל כלל, וכאילו דילג מילות אלה.

חידושי ר' חיים הלי שם

הסבר לפי 'נפש החיים'

מהו א"כ גוף מעשה התפילה לפי ההלכה?

הדבר פשוט, שעצם אמירת המילים היא מעשה התפילה. זאת מוכת, הן ממה שאין צורך בהכנה, והמתפלל בלשון הקודש גם בלי הכנת המילים יוצא ידי חובה¹¹, והן ממה שאי אמירת ברכה אחת מעכבת את התפילה, ואילו חוסר כוונה אף בכל הברכות (לכד מהראשונה) - אינו מעכב.

וכך היא ההגדרה מבית מדרשו של הגר"א¹²:

...שהעיקר בכל המצוות הוא חלק המעשה, ומהרת המחשבה אינה אלא מצורפת למעשה, ולמצוה ולא לעיכובא... ולא זו בלבד שבמצוות מעשיות העיקר בהם הוא חלק המעשה, אלא שגם במצוות התפילה, שנקראת עבודה שבלב... עכ"ז העיקר שצריך האדם לחתך בשפתיו דווקא כל תיבה מממבע התפילה... דבהרהור התפילה לכד לא סגי... וידוע הזוהר ובכתבי הארז"ל שענין התפילה הוא תיקון העולמות... והם נקשרים ע"י עקימת ותנועות שפתיו בחותך תיבות התפילה, שהוא בחינת המעשה שבדיבור, כמשרז"ל: "עקימת שפתיו הוי מעשה"...

...והוא בחינת הנפש שבדיבור. וההכל והקול שהוא בחינת הדבור עצמו - הוא בחינת רוח שבה. וכוונת הלב בהתיבות בעת אמירתם - הוא בחינת הגשמה שבדבור. לזאת, לא יצא ידי חובת התפילה במחשבה והרהור התיבות בלב לכד. כי איך אפשר להגיע להתקשר בבחינת הגשמה אם לא ילך בסדר המדרגות מלמטה למעלה...

¹⁰ או"ח סי' קא

¹¹ לבוש סי' קצג, הובא בביה"ל ריש סימן סב ובמשנ"ב סי' קא ס"ק יד.

¹² נפש החיים פרק ח מהפרקים המובאים בין שער ג ל - ד, וראה שם באריכות - גודל הכוונות והתיקונים של אנשי כנסת הגדולה בגוף המילים.

...וכשהתפלל במחשבה לבד - לא התעלה תפילתו ולא תיקן כלום. אמנם, כשהתפלל בקול והיתוך אותיות הדבור לבד, אע"פ שלא צירף המחשבה וכוונת הלב אליה, הגם שודאי אינה במדרגה שלימה וגבוהה כראוי, ואינה יכולה לעלות לעולם המחשבה - עולם הנשמה, כיוון שחסר ממנה בחינת מחשבת האדם - עכ"ז אינה לריק ח"ו, ויוצא בה ידי חובה... ולא הצריכו רבותינו ז"ל הכוונה אלא בכרכת אבות לבד...

מאן דליכיה מריד, ובעי לצלאה צלותיה, ואיהו בעקו ולא יכיל לסדרא שבחא דמריה כדקא יאות, מאי הוא? א"ל: אע"ג דלא יכיל לכוונא ליבא ורעותא סרווא ושבחא דמריה - אמאי גרע? אלא יסדר שבחא דמריה, אע"ג דלא יכיל לכוונא...

נפש-החיים לגר"ח מו"ח, תלמוד מובהק לגר"א

ה. משנת חסידים הראשונים

למרות האמור לעיל מצאנו את כוונת התפילה וההגדרה שבה משתמש ר' חיים - "עומד לפני השכינה" כגורם הלכתי בעל משמעות מרחיקת לכת, ולא רק כדין של לכתחילה.

אין עומדין להתפלל, אלא מתוך כוונת ראש. חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין, כדי שיכוונו ליבם לאביהם שבשמים. אפילו המלך שואל בשלמו - לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עקבו - לא יפסיק.

ברכות פרק ה משנה א

אמנם, הגמ' מסבירה שמדובר במלך ישראל, ובנחש שאינו מסוכן, אבל חסידים הראשונים היו מקיימים משנה זו כפשטה, כמו שמצאנו בסיפור על החסיד שלא ענה לשר "שלום", וכמעט התחייב בנפשו¹³. ור' חנינא בן דוסא ששם עקבו על פתח הערוד, ולא זו מפניו בזמן התפילה, ולבסוף מת הערוד¹⁴.

ואכן קשה, מי התיר להם לסכך נפשם על מה שאינו משלוש עבירות שמורות שבתורה? בשלמא לדעת הראשונים הסוברים שמותר למסור את הנפש גם כשאינו חייב - אפשר לומר שזו הסיבה למסירת הנפש¹⁵. אבל לרמב"ם האוסר זאת קשה, כיצד מסר את נפשו¹⁶ ?!

הט"ז¹⁷ פירש, שלא היתה כאן סכנה ישירה, כיוון שאין זה חוק המלך להרוג מיד את מי שלא ענה לו. וכך באמת אמר החסיד: "המתן עד שאפייסך בדברים", כיוון שידע שהשר צריך להמתין לתשובתו, ואינו יכול להורגו מיד.

אך לכאורה עדיין קשה, הרי לכל הפחות יש כאן ספק פיקוח נפש, ומי הרשה לו להסתכן?

¹³ ברכות לב ע"ב

¹⁴ שם לג ע"א

¹⁵ ועדיין קשה, שהרי מלשון הגמ' לא נראה שהשר התכוון להעבירו על דת, וא"כ גם לדבריהם נראה שלא היתה לו רשות למסור את נפשו!

¹⁶ אמנם בירושלמי פ"ה הל' א - מופיע הסיפור של ר' חנינא בן דוסא בסגנון אחר, ולפיו לא הרגיש כלל בערוד - מרוב דבוקותו בתפילה. ואין שם את אותו מעשה בחסיד והגמון.

¹⁷ סי' סו ס"ק א

המג"א¹⁸ פירש, שהחסיד היה בטוח שיקבל תשובתו.

אך זו בוודאי אוקימתא דחוקה. ואף שהצל"ח פירש בגמ' זו, שהחסיד ראה שההגמון ממתיך לו, ומזה הבין שאינו רוצה להורגו, עדיין קשה, שכן בזמן שאמר לו שלום לא ידע מה תהיה תגובת ההגמון, וכיצד הסתכן ולא ענהו?

לעניות-דעתי נראה, שהתבוננות נוספת במשל שאמר אותו חסיד לשר - תתן שאלה זו. וכה אמר:

אילו היית עומד לפני מלך כשר-ודם, וכא חברך ונתן לך שלום, היית מחזיר לו? אמר לו: לאו.

ואם היית מחזיר לו מה היו עושים לך? א"ל: היו חותכים את ראשי בסייף. א"ל: והלא דברים קל וחומר, ומה אתה שהיית עומד לפני מלך כשר-ודם, שהיום כאן ומחר בקבר - כך. אני שהייתי עומד לפני מלך-מלכי-המלכים הקב"ה, שהוא חי וקיים לעד ולעלמי עולמים - על אחת כמה וכמה. מיד נתפיים אותו השר ונפטר אותו חסיד לביתו לשלום.

ברכות לג ע"א

טיעון כה משכנע של אותו חסיד מעלה בפנינו את השאלה - מדוע לא חייבו כל אדם להתנהג כך?

תשובה לכך נעוצה בסיפור עצמו. מסירות הנפש של אותו חסיד לא באה מתוך חיוב הלכתי מגדרי קידוש ה' כלל וכלל. רמתו הרוחנית של המתפלל היא הקובעת את הנתונים. מי שאכן חי את עמידתו לפני המלך כדבר מוחשי, לאחר ששהה לפני התפילה ועלה במעלות הקדושה - מחוייב הוא בהתנהגות הולמת, שהרי אכן גיצב הוא בפניו. וכן לשון הטור, המובאת גם בשו"ע:

מחשבתו כיצד? דתניא: המתפלל - צריך שיכוון ליבו, שנאמר: "תכן ליבם תקשיב אוונך". פירוש, שיכוון בפירוש המילות שמוציא בשפתיו, ויחשוב כאילו שכינה כנגדו, שנאמר: "שויתי ה' לנגדי תמיד". ויעיר הכוונה, ויסיר כל המחשבות המורדות אותו, עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו, ויחשוב כי אילו היה מדבר לפני מלך ב"ו, שהיום כאן ומחר בקבר, היה מסדר דבריו ומכוון בהם יפה לבל יבשל. קל-וחומר לפני מלך-מלכי-המלכים הקב"ה, שצריך לבין אף מחשבתו, כי לפני המחשבה כריבור, כי כל המחשבות הוא חוקר. וכן היו עושים חסידים ואנשי מעשה שהיו מתבודדים ומכוונים בתפלתם עד שהיו מגיעים להתפשמות הגשמיות ולהתגברות רוח השכלית, עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה.

א"ח סי' צח

אין ספק שהנביא או מי שהגיע קרוב אליו במעלתו, אכן מצווים בסגנון התנהגות אחר בפוגשם ממש את המלך. אך מי שרחוק ממדרגה זו, באמת אינו פוגש את המלך, אלא "כאילו"¹⁹ פוגש את המלך. מצב כזה עוד לא מחייב התנהגות אחרת, וכפוף הוא לכללים של הלכות מסירות נפש.

¹⁸ סי' קד ס"ק א

¹⁹ ע"פ רמב"ם ה"ל ושו"ע סי' צח

יישוב דברי הרמב"ם

כך אפשר ליישב את תמיהת הלח"מ על הרמב"ם²⁰. דבפרק ד סתם דבריו, כיוון שהביא שם גם את עניין 'חסידי הראשונים', ואצלם באמת, תפילה שאינה בכוונה גמורה לכל אורכה - אינה תפילה, לא מצד ההלכה, אלא מצד מידת חסידותם. ולזה מתאימה הגדרתו של ר' חיים, שהרי אצלם "מעשה התפילה" הוא אכן עמידה בדבקות גמורה בשכינה. ולכן סתם הרמב"ם דבריו, כדי שנוכל להבין שהכוונה נדרשת בכל התפילה.

ואילו בפרק י פירש את עניין כוונת התפילה ע"פ ההלכה למי שאיננו חסיד, וכמ"ש החזו"א, שסמך עצמו על מה שיפרש את שיעור הכוונה אחר-כך.

²⁰ שאמנם אינה כה קשה, וכמ"ל בדעת הב"י וכהערת החזו"א, אך בדברים אלה יומתק יותר.